

Коротка історія становлення національної економіки

Господарювання в широкому сенсі є діяльністю людей, спрямованою на створення продуктів (виробництвом), які забезпечують потребу в їжі, одязі, житлі, культурі, духовності тощо. Виробництво є категорією історичною, у його розвитку виділяють два якісно нових рівні щодо структури і форм організації: натуральне і товарне виробництво.

Економіка, як сукупність виробничих відносин державно організованого суспільства, складає економічну основу функціонування держави. Таким чином, добробут громадян країни залежить, передусім, від того, наскільки вони усвідомили об'єктивні основи її організації і спромоглися, у відповідності до них, створити національну економіку.

Натуральне виробництво є історично першою економічною формою функціонування людського суспільства, воно являє собою тип господарства, в якому процес створення матеріальних благ спрямовується лише на задоволення власних потреб виробника. При цьому виготовлений продукт не набуває товарної форми, тобто не стає об'єктом обміну чи купівлі-продажу, а утворює фонд життєвих засобів виробника, при цьому його втрати набувають для нього суттєвих життєвих загроз.

На території України натуральне виробництво домінувало до скасування **кріпосного права** (1861 р.). Натуральну форму мав *додатковий продукт*, який привласнював поміщик (цей додатковий продукт існував у вигляді численних натуральних повинностей і платежів – подимне, подушне, за вікна, містки та ін.). Натуральним було й господарство феодално залежного селянина, яке слугувало джерелом засобів виробництва, праці та засобів споживання для поточних потреб поміщицького маєтку і забезпечувало поновлення його запасів.

З погляду вартості, структуру продукту, створеного в натуральному виробництві, відображає рівняння:

$$B = O + T,$$

де B – вартість створеного продукту в натуральному виробництві;

O – вартість відшкодованих витрат на виробництво продукту;

T – вартість оплати власної та найманої праці.

Соціально-економічна природа натурального господарства найбільш повно розкривається в його визначальних взаємопов'язаних рисах, які умовно поділяють на:

- ті, що характеризують організаційний аспект натурального господарства;
- ті, що розкривають його економічну природу.

Визначальною організаційною рисою натурального господарства є його відокремленість. Вона виявляється в тому, що кожна господарська

одиниця (селянське господарство, сільська община, феодалний поміщицький маєток) виконує всі види господарських робіт – від видобування сировини – до виготовлення кінцевого продукту, який споживається всередині цієї одиниці. Замкненість натурального господарства породжує його консерватизм і стійкість упродовж тривалого історичного періоду. Зокрема, йому були властиві традиційність форм, методів і способів виробництва, незмінність продукції, що вироблялася, економічних зв'язків і галузевих пропорцій, які відтворювалися без істотних змін протягом століть і були для виробників обов'язковими, освяченими звичаями господарськими нормами. Все це призводило до використання рутинної техніки, повільних темпів розвитку, застою.

Характерними рисами, які розкривають економічну природу натурального господарства, є:

- слабо виражений поділ праці – обмеженість галузей господарства, видів виробничої діяльності, спеціалізації працівників; у такому господарстві виробничі відносини постають у відкритій, неуречевленій формі, як відносини між людьми, а не продуктами їхньої праці;
- низький рівень суспільного характеру виробництва, через що створюється враження, ніби праця індивідуального відособленого виробника є лише його приватною справою.

Натуральна форма господарювання адекватна лише тому рівню розвитку продуктивних сил і лише тим економічним відносинам, які визначають вкрай обмежену мету виробництва, підпорядковують її задоволенню незначних за обсягом і одноманітних за складом потреб.

Товарне виробництво – це форма організації суспільного виробництва, що характеризується глибоким суспільним поділом праці, виготовленням продуктів не лише для задоволення потреб виробників, а й з метою товарно-грошового обміну, отримання доходів, більших ніж витрати виробництва (прибутків) і задоволення суспільних інститутів та непрацюючих. Воно зароджується з поглибленням суспільної організації натурального виробництва, за якої виробничі відносини між людьми проявляються через купівлю-продаж продуктів їхньої праці. Продуктів праці тепер виробляється більше, ніж необхідно для власних потреб, вони перетворюються на товар і стають предметом товарно-грошового обміну, а створення виробів набуває форми товарного виробництва.

Для розвитку товарного виробництва потрібні такі умови:

1. **Суспільний поділ праці** має своїм наслідком обмін продуктами, створеними в різних видах виробництва, оскільки на цій основі відбувається процес відособлення різних видів праці. Історично **перший великий суспільний поділ праці** – відокремлення скотарства від землеробства. Однак самого лише суспільного поділу праці недостатньо для того, щоб виробництво стало товарним. Історія знає багато прикладів, коли в первісній общині існував досить високий рівень поділу праці, зокрема в індійській сільськогосподарській общині, де кожний її член виконував лише один вид праці, але продукти праці не виходили за межі цієї господарської одиниці, не

обмінювалися, тому що суспільна власність на засоби виробництва передбачала їх колективне привласнення.

2. Право індивідуального привласнення результатів праці і розпорядження ними забезпечує регулярність товарного виробництва, впровадження його у сферу життєдіяльності суспільства. Таке право формується з виникненням приватної власності на засоби виробництва у процесі становлення рабовласницького суспільства, внаслідок **другого великого суспільного поділу праці** – відокремлення ремесла від землеробства, що згодом зумовило виникнення промисловості.

3. Набуття виробництва продукту товарної форми, його повторюваність і відтворення в більших масштабах за рахунок вищої вартості продукту, порівняно з витратами на його виробництво.

Рівняння вартісної структури продукту товарного виробництва має такий вигляд:

$$B = O + T + ВП,$$

де B – вартість створеного продукту в товарному виробництві;

O – вартість відшкодованих витрат на виробництво товару;

T – вартість оплати власної та найманої праці, трудовий капітал;

$ВП$ – валовий прибуток.

З визріванням цих умов виникає обмін товарами як форма економічного зв'язку між виробниками. В процесі суспільного поділу праці встановлюється матеріальний зв'язок між людьми: кожний член суспільства, що спеціалізується на виробництві певного продукту, виробляє його для інших членів суспільства, і, в свою чергу, потребує результатів їхньої праці.

Отже, товарне виробництво є складною системою господарств, що пов'язані між собою глибоким суспільним поділом праці, який не обмежується поділом на види діяльності, створенням нових видів продукції, готової до споживання, а спрямований на звуження видів діяльності та зосередження на виробництвах частин продукту, який складають з них на окремому підприємстві. Таким чином, поділ в товарному виробництві передбачає передусім спеціалізацію діяльності. За такої форми організації суспільної праці групи виробників закріплюються на визначений період за певними видами виробничої діяльності. Поділ праці здійснюється не лише між окремими індивідуальними виробниками, а й між групами виробників, підприємствами, галузями, секторами, сферами виробництва, регіонами, територіально-виробничими комплексами і країнами.

Особливістю поділу праці в товарному виробництві є те, що він:

- пов'язує виробників у єдину господарську систему виробництва, розподілу, обміну і споживання;

- сприяє зростанню продуктивності праці, зменшенню витрат виробництва і збільшенню обсягів продукції остаточного споживання;

- зумовлює позитивні соціальні зміни: розвиток соціальних послуг, полегшення умов праці, поліпшення соціальної структури суспільства та ін.;
- забезпечує формування суспільства за єдиною системою норм організації виробництва, розподілу, обміну, споживання, управління, регулювання тощо.

Таке виробництво перетворюється на суспільно-товарне господарство з різними рівнями поділу праці – національним і міжнародним. Перший формується всередині країни між її окремими територіями, другий – між окремими країнами.

Виділяють такі рівні суспільного поділу праці:

- загальний (поділ суспільно-товарного виробництва на найбільші його галузі: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт та ін.);
- частковий (найбільших галузей людської діяльності на їх складові: в промисловості – машинобудування, приладобудування; в сільському господарстві – рослинництво, тваринництво та ін.);
- одиничний або індивідуальний (поділ усередині підприємства на основі професійної спеціалізації виробників – токар, слюсар, водій та ін.).

Територіальне поширення рівнів поділу праці всередині країни зумовлює розвиток єдиної економічної системи, з її територіальними особливостями виробництва. Поділ праці між країнами виводить виробничі та обмінні зв'язки за межі національного господарського простору – утворюється система світового господарства. Територіальний поділ праці передбачає територіальні зв'язки, обмін продуктами і послугами, на яких спеціалізується господарство окремих територій чи країн.

Поділ праці у межах національної і міжнародної економіки посилює диверсифікацію – розширення діяльності окремих виробників, перетворення її на багатогалузеву і, як наслідок, поглиблення технологічної кооперації, комбінування виробництва та ін.

За глибокого міжнародного поділу праці формується так звана „друга економіка” в межах самих міжнародних корпорацій. Її суть полягає в тому, що єдиний виробничий процес поділяється на операції, які здійснюють у різних країнах. Частковий (подрібнений) продукт, що виробляється працівниками в певній країні, не має споживчої вартості за межами міжнаціонально організованого процесу виробництва. Міжнародний поділ праці всередині корпорації регулюється з єдиного центру.

З огляду на це, зворотною стороною рівнів поділу праці та їх територіального поширення є об'єднання, інтеграція праці, зусиль, коштів, матеріальних ресурсів, які формують територіальні та міждержавні господарські утворення: господарство населеного пункту, кількох близько розміщених населених пунктів, промислового чи агропромислового району, всієї країни чи світу. Існування та розвиток територіально-господарської інтеграції, спільності соціально-економічних інтересів виробників є основою створення єдиної спільноти людей (нації, народу), єдиної господарської системи.

Просторове поширення рівнів поділу праці зумовлює необхідність просторової координації у сфері виробництва, розподілу і обміну. Виробництво в цьому разі не може бути відокремленим від розподілу і обміну через те, що всі стадії відтворення становлять єдиний виробничо-соціальний механізм, спрямований на розв'язання суспільних проблем. Розвиток виробництва є лише засобом розвитку суспільства, його суспільно-національних рис, потреб, інтересів. Чим глибшим є поділ праці у виробництві та просторі, тим інтегрованіше суспільство як єдиний національно-суспільний організм зі своїми особливостями розвитку.

Такі етапи були властиві розвитку економічної системи на території України, яка в умовах політичної незалежності набуває характеристик національної.

Використана література:

1. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – Кіровоград : „Пік”, 2009. – 548 с. : іл.
2. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – [2-ге вид., випр.]. – Кіровоград : „КОД”, 2010. – 548 с. : іл.

Р. В. ЯКОВЕНКО,
к.е.н., доцент